

Het Oosten en het Westen in confrontatie

**Overzicht van religie, mensbeeld
en samenleving**

Floris van de Vooren

Eburon
Utrecht 2021

ISBN 978-94-6301-330-7

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2021 F.W.C.J. van de Vooren. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord	13
1 Inleiding	15
2 Grondslag en werkwijze	19
Deel I	
Ontwikkelingen van het Oosten en het Westen tot ca. 1800	29
3 Religies	31
4 Mensbeeld	52
5 Samenleving	71
Deel II	
Autonome ontwikkelingen binnen de westerse beschaving vanaf ca. 1800	99
6 Ideologieën en democratie	101
7 Religie, mensbeeld en samenleving	114
Deel III	
Het opdringen van het Westen en de gevolgen voor het Oosten van ca. 1500 tot ca. 1950	119
8 Het Westen komt naar het Oosten	121
9 Factorijen	123
10 Koloniën	129
11 Behoud van onafhankelijkheid	134
12 Onafhankelijkheid van de koloniën	142

Deel IV

Wederzijdse beïnvloeding van het Oosten en het Westen vanaf ca. 1800	147
---	-----

13 Religies	149
14 Mensbeeld	156
15 Samenleving	169

Deel V

Krachten en patronen in het Oosten en het Westen in hun onderlinge samenhang	207
---	-----

16 Krachten	209
17 Patronen	217

Bijlage A

Internationale handel	225
-----------------------	-----

Bijlage B

Statistische gegevens per land en per beschaving	227
--	-----

Bijlage C

Een eigen ontwikkelingsvariant van Japan?	239
---	-----

Bijlage D

Het bruto binnenlands product en de koopkracht per hoofd	241
--	-----

Bijlage E

Berekeningswijze van de kracht per land en per beschaving	243
---	-----

Noten	246
--------------	-----

Bibliografie	249
---------------------	-----

Inhoud in detail

Voorwoord	13
1 Inleiding	15
2 Grondslag en werkwijze	19
2.1 Beschavingen	19
2.2 Aandachtspunten	26
Deel I	
Ontwikkelingen van het Oosten en het Westen tot ca. 1800	29
3 Religies	31
3.1 Inleiding	31
3.2 Religie als begrip	31
3.3 Boeddhisme	33
3.4 Taoïsme	38
3.5 Confucianisme	40
3.6 Hindoeïsme	42
3.7 Andere Indiase religies	45
3.7.1 Jainisme	45
3.7.2 Sikhisme	46
3.8 Chinese volksgodsdienst	46
3.9 Shintoïsme	47
3.10 Karakteristieken van typen religies	48
4 Mensbeeld	52
4.1 Lineair versus cyclisch tijdsbesef	52
4.1.1 Karakteristiek van het Westen en het Oosten	52
4.1.2 Chinese beschaving	54
4.1.3 Japanse beschaving	56

4.1.4	Hindoeïstische beschaving	56
4.1.5	Boeddhistische beschaving	57
4.2	Individualisme versus collectivisme	57
4.3	Schuldcultuur versus schaamtecultuur	60
4.4	Materiële vooruitgang versus spirituele ontwikkeling	62
4.5	Geletterdheid	63
4.6	De positie van de vrouw	65
4.7	Overige cultuuraspecten	68
5	Samenleving	71
5.1	Westerse beschaving	71
5.2	Chinese beschaving	74
5.3	Japanse beschaving	80
5.4	Hindoeïstische beschaving	82
5.5	Boeddhistische beschaving	84
5.6	Volkswelvaart	85
5.6.1	Inclusieve versus extractieve instituties	85
5.6.2	Internationale handel	90
5.6.3	Reëel bruto binnenlands product per hoofd	93
Deel II		
Autonome ontwikkelingen binnen de westerse beschaving vanaf ca. 1800		99
6	Ideologieën en democratie	101
6.1	De doorbraak van ideologieën	101
6.2	Liberalisme	102
6.3	Socialisme	108
6.4	Communisme	109
6.5	Fascisme	111
6.6	Conservatisme	112
6.7	Democratische ideologieën	113

7	Religie, mensbeeld en samenleving	114
7.1	Religies	114
7.1.1	Vrijzinnig protestantisme	114
7.1.2	Humanisme	115
7.2	Mensbeeld	116
7.3	Samenleving	117

Deel III

	Het opdringen van het Westen en de gevolgen voor het Oosten van ca. 1500 tot ca. 1950	119
--	--	-----

8	Het Westen komt naar het Oosten	121
9	Factorijen	123
9.1	Portugal	123
9.2	Nederland	125
9.3	Engeland en Frankrijk	127
9.4	Gebiedsuitbreiding vanuit de factorijen	128
10	Koloniën	129
11	Behoud van onafhankelijkheid	134
11.1	China	134
11.2	Japan	137
11.3	Siam (Thailand)	140
12	Onafhankelijkheid van de koloniën	142
12.1	India	142
12.2	Ceylon (Sri Lanka), Birma (Myanmar) en Singapore	144
12.3	Vietnam, Laos en Cambodja	144
12.4	Korea	145

Deel IV

Wederzijdse beïnvloeding van het Oosten en het Westen vanaf ca. 1800

147

13	Religies	149
13.1	Boeddhisme	149
13.2	Taoïsme en confucianisme	151
13.3	Christendom	152
13.4	Humanisme, agnosticisme en atheïsme	153
13.5	Hindoeïsme	154
14	Mensbeeld	156
14.1	Lineair versus cyclisch tijdsbesef	156
14.2	Individualisme versus collectivisme	159
14.3	Schuldcultuur versus schaamtecultuur	161
14.4	Materiële vooruitgang versus spirituele ontwikkeling	161
14.5	Geletterdheid	163
14.6	Positie van de vrouw	164
14.7	Overige cultuuraspecten	166
15	Samenleving	169
15.1	Westerse beschaving	169
15.2	Chinese beschaving	175
15.2.1	China	175
15.2.2	Taiwan	182
15.2.3	Singapore	184
15.2.4	Korea	184
15.2.5	Vietnam	187
15.3	Japanse beschaving	188
15.4	Hindoeïstische beschaving	190
15.5	Boeddhistische beschaving	193
15.5.1	Sri Lanka	193
15.5.2	Myanmar	195
15.5.3	Thailand	196

15.5.4	Laos en Cambodja	197
15.6	Volkswelvaart	199
 Deel V		
	Krachten en patronen in het Oosten en het Westen in hun onderlinge samenhang	207
16	Krachten	209
17	Patronen	217
17.1	Inleiding	217
17.2	Religie	218
17.3	Mensbeeld	219
17.4	Samenleving	220
 Bijlage A		
	Internationale handel	225
 Bijlage B		
	Statistische gegevens per land en per beschaving	227
 Bijlage C		
	Een eigen ontwikkelingsvariant van Japan?	239
 Bijlage D		
	Het bruto binnenlands product en de koopkracht per hoofd	241
 Bijlage E		
	Berekeningswijze van de kracht per land en per beschaving	243
 Noten		246
 Bibliografie		249

Voorwoord

De wereld van het Oosten is fascinerend, wanneer men daar verkeert. Ze wordt nog fascinerender, wanneer men dan kennisneemt van de religie, het mensbeeld en de samenleving in samenhang met historische ontwikkelingen. Deze fascinatie heeft mij aangezet om het onderhavige boek te schrijven in een tijd, waarin het coronavirus rondwaart en activiteiten en ontmoetingen buitenshuis geen doorgang kunnen vinden.

Een klankbordgroep heeft mij terzijde gestaan. Luuk de Jong, Geert van Nieuwenhuizen, Corrie Volker en Harry van Zimmeren waren bereid de gehele concepttekst door te nemen. Zij hebben daarover waardevolle opmerkingen gemaakt. Ook mijn echtgenote Kitty heeft de concepttekst kritisch doorgelezen. Bovendien heeft zij mij met raad en daad bij de afwerking van het boek bijgestaan. Maarten Fraanje van Uitgeverij Eburon deed suggesties, waaraan ik graag gevolg heb gegeven. Hun allen betuig ik mijn oprechte dank en grote waardering. Het spreekt vanzelf, dat enkel de auteur verantwoordelijk is voor de tekst van dit boek.

November 2020

1

Inleiding

Beschavingen vormden in vroegere tijden een eigen wereld met specifieke waarden, normen en gewoonten. Zij onderhielden met elkaar politieke, economische en culturele contacten, maar deze hadden doorgaans weinig invloed op de inhoud van een beschaving. Maar het kon ook anders verlopen. Contacten konden tot conflicten leiden, die zelfs in de ondergang van een beschaving konden eindigen. Zo heeft bijvoorbeeld de islamitische expansie de Perzische beschaving in de 7^e eeuw te gronde gericht en nadien de hindoeïstische beschaving alsmede het boeddhisme in Afghanistan, Pakistan, Bangladesh, Maleisië en Indonesië vrijwel geheel weggevaagd. Wel konden in deze gebieden de taal en enkele andere cultuurelementen zich in de islamitische storm vanuit Arabië handhaven. Er waren ook vredelievende invloeden van grote importantie op andere beschavingen. De verspreiding van het boeddhisme sinds de 3^e eeuw v. Chr. vanuit India naar andere Aziatische landen is cultuurbepalend geweest, niet alleen voor de boeddhistische beschaving in Zuidoost-Azië inclusief Sri Lanka maar ook voor de Chinese en de Japanse beschaving.

Het opdringen van de westerse beschaving sinds het einde van de 15^e eeuw in Azië is in de loop van de tijd steeds sterker geworden, maar de daar bestaande beschavingen behielden aanvankelijk hun eigen wereld met hun specifieke waarden, normen en gewoonten. Dat veranderde in de 19^e eeuw, toen de westerse beschaving door haar mondiale overwicht in belangrijke mate in staat was die eigen wereld van de beschavingen in Azië binnen te dringen en haar waarden, normen en gewoonten op te leggen. De Aziatische beschavingen hebben daaronder geleden, maar het heeft hun ook profijt gebracht. Zij hebben hun kracht hervonden. In de 20^e eeuw begon Japan de westerse beschaving met een andere wereldorde uit te dagen en deze rol is in de 21^e eeuw door China overgenomen.

Dit boek beschrijft de karakteristieken van de westerse, Chinese, Japanse, hindoeïstische en boeddhistische beschaving. De confrontatie tussen de westerse beschaving en genoemde oosterse beschavingen was en is nog steeds van invloed op hun karakteristieken, waarbij de westerse beschaving in het verleden in politiek opzicht overheersend was. De karakteristieken betreffen:

- (1) religie;
- (2) mensbeeld;
- (3) samenleving (met inbegrip van de volkswelvaart).

Er bestaat binnen een beschaving een wisselwerking tussen religie, mensbeeld en samenleving, maar daarin is religie wegens haar fundamentele aard het meest bepalende element van dit drietal. Daarom begint de onderhavige uiteenzetting met het onderdeel “religie”. Bij het onderdeel “samenleving” komt ook de filosofie over de samenleving aan de orde. Religie, mensbeeld en samenleving worden in samenhang met de historische ontwikkeling van de desbetreffende beschaving behandeld.

Met deze beschrijvingen geeft het boek een antwoord op de volgende vragen:

- Wat hielden de religie, het mensbeeld en de samenleving van deze beschavingen in vóór de confrontatie van het Oosten met het Westen?
- Hoe verliep deze confrontatie?
- Welke invloed heeft deze confrontatie op de religie, het mensbeeld en de samenleving in het Oosten en het Westen gehad?
- Wat is de kracht van deze beschavingen? Ter beantwoording van deze vraag dient overigens eerst het begrip “kracht” te worden gedefinieerd.
- Welke patronen zijn in de religie, het mensbeeld en de samenleving te onderkennen?

Wij zullen de Chinese, de Japanse, de hindoeïstische en de boeddhistische beschaving tezamen met de term *het Oosten* aanduiden en daar-

tegenover de westerse beschaving als *het Westen* stellen. Daarbij zal het begrip *beschaving* nader worden omschreven en op grond daarvan zal een indeling in beschavingen worden gemaakt (hoofdstuk 2).

De wereld van het Oosten heeft velen in het Westen gefascineerd. Het Westen kwam in contact met de religies van het Oosten, zag een ander mensbeeld, leerde oosterse filosofieën over de samenleving kennen en hoe deze zich in de werkelijkheid manifesteerden. Er waren ook misverstanden, bijvoorbeeld dat het religieuze verschil tussen het Westen en het Oosten in essentie is, dat de godsdienst van het Westen monotheïstisch is en de religies van het Oosten polytheïstisch zijn. Het zal blijken, dat het wezenlijke verschil in religie anders ligt en dat dit tot verschillen in mensbeeld en in de filosofie van de samenleving heeft geleid.

De Engelse schrijver, dichter en Nobelprijswinnaar Rudyard Kipling (1865-1936) liet zich door India inspireren. Naar zijn mening had de blanke man een beschavingsmissie in de niet-westerse wereld. Hij kwam tot de bevinding “East is East and West is West, and never the twain shall meet”. De ontmoeting tussen het Oosten en het Westen heeft daadwerkelijk plaatsgevonden, maar het verwerven van wederzijds begrip is daarmee geen vanzelfsprekendheid. Superioriteitsgevoelens van westerse maar ook van Chinese en Japanse kant kunnen een barrière vormen. [Ook Indiërs kennen superioriteitsgevoelens, maar zij betreffen lagere kasten ten opzichte van hun eigen positie.] Zo’n barrière zou betreurenswaardig zijn, want beide hebben elkaar veel interessants te bieden. Het Oosten was genoodzaakt om tot een juist begrip van het Westen te komen teneinde een volwaardige plaats in de moderne wereld te kunnen innemen. Voor het Westen was het zinvol zich in de oosterse zienswijzen te verdiepen om zijn positie in het krachtenveld van landen te versterken.

Voor zowel het Oosten als het Westen is het boeiend van alternatieve opvattingen en denkrichtingen kennis te nemen en daarvan te leren in positieve of negatieve zin. Teneinde hieraan op een systematische wijze

inhoud te geven, zullen de grondslag en de werkwijze worden geschetst om de karakteristieken van het Oosten en het Westen en de gevolgen van hun confrontatie in beeld te brengen (hoofdstuk 2).

Het Oosten en het Westen worden in vijf delen van het boek als volgt in beschouwing genomen:

- *Deel I: Ontwikkelingen in het Oosten en het Westen tot ca. 1800.* Tot ca. 1800 waren de contacten tussen het Oosten en het Westen beperkt en werden hun werelden weinig beïnvloed. Na 1800 kan het Oosten zich niet aan de inmiddels veel sterker geworden invloed van het Westen onttrekken.
- *Deel II: Autonome ontwikkelingen in het Westen vanaf ca. 1800.* Met *autonome* ontwikkelingen in het Westen wordt bedoeld, dat zij niet vanuit de beschavingen in het Oosten zijn geïnduceerd. Het gaat hier om ontwikkelingen in het Westen met betrekking tot ideologie, religie, mensbeeld en samenleving. Deze autonome ontwikkelingen zijn sinds de 19^e eeuw van grote invloed op het Oosten geweest. Daarentegen hebben zich op deze terreinen in het Oosten geen autonome ontwikkelingen *vanaf ca. 1800* voorgedaan, die het Westen beïnvloed hebben.
- *Deel III: Het opdringen van het Westen en de gevolgen voor het Oosten van ca. 1500 tot ca. 1950.* Dit deel begint met de vestiging van westerse handelsposten in het Oosten, vervolgens komen de reacties uit het Oosten, daarna vindt kolonisatie van landen in het Oosten door het Westen plaats en later door Japan, en tenslotte verwerven de gekoloniseerde landen weer hun zelfstandigheid.
- *Deel IV: Wederzijdse beïnvloeding van het Oosten en het Westen vanaf ca. 1800.* Dit deel omvat de religie en het mensbeeld, maar het gaat vooral om de inrichting van de samenleving in het Oosten op basis van westerse ideologieën, met grote gevolgen voor de volkswelvaart.
- *Deel V: Krachten en patronen van het Oosten en het Westen in hun onderlinge samenhang*

2

Grondslag en werkwijze

2.1 Beschavingen

Het onderwerp van dit boek, *het Oosten en het Westen in confrontatie*, omvat een baaierd van verschijnselen, die in tijd en ruimte zich verschillend manifesteren. Om grip op de veelvormige materie te krijgen is het noodzakelijk enkele definities te geven en schematisch te werk te gaan. Definiëren impliceert afgrenzen. In principe is men vrij in het formuleren van een definitie, maar de ene definitie is doelmatiger in het gebruik dan de andere. De kern van de verschijnselen is dan door de gekozen definitie omschreven, maar over grenskwesties valt te twisten. Schematisering van het verloop van verschijnselen in de tijd kan het inzicht daarin verdiepen. Het is echter denkbaar, dat er in sommige ruimtelijke gebieden zich enkele enigszins afwijkende ontwikkelingen voordoen, die minder goed in het algemene schema passen, maar de grote lijn ervan niet wezenlijk aantasten.

Wij hebben het Oosten als het samenstel van de Chinese, Japanse, hindoeïstische en boeddhistische beschaving en het Westen als westerse beschaving opgevat, maar wat houdt het begrip *beschaving* eigenlijk in?¹ Om deze vraag te beantwoorden dienen wij eerst inhoud te geven aan het begrip *cultuur*.

Een *cultuur* kan worden gedefinieerd als een stelsel van waarden, normen en gewoonten, die richting geven aan het denken, het handelen en het gevoelen. Een cultuur kan zich tot een beschaving ontwikkelen.

Een *beschaving* kan worden gedefinieerd als een culturele eenheid van één of meer samenlevingen op staatsniveau, die wegens hun complexi-

teit gebruik maken van het schrift. Deze samenlevingen hebben meerdere gemeenschappelijke culturele kenmerken, bijvoorbeeld (min of meer) eenzelfde religie, eenzelfde mensbeeld en eenzelfde filosofie over de samenleving. Deze definitie van een beschaving is gespeend van een ethisch waardeoordeel over een samenleving.

De gegeven definitie van een beschaving vergt enige toelichting, waar het gaat om een *samenleving op staatsniveau* met gebruikmaking van het *schrift*. Daartoe maken we gebruik van de visie van Fukuyama (2011) op de ontwikkeling van een samenleving.²

De oervorm van de menselijke sociale organisatie is een *samenleving op groepsniveau*. In dit type samenleving worden leiders op basis van consensus gekozen. Deze samenleving is egalitair. Vrouwen trouwen met een man uit een andere groep. Zij worden uitgewisseld om conflicten tussen de groepen over grondgebied en bestaansmiddelen te dempen. Er is uitsluitend groepseigendom. Er bestaat geen wet, die door een derde wordt gehandhaafd.

De opkomst van de landbouw, negen- tot tienduizend jaar geleden, maakte een veel hogere bevolkingsdichtheid mogelijk, waardoor mensen op een veel grotere schaal met elkaar in contact stonden. Dit maakt een *tribale samenleving* mogelijk. De stam bestaat uit segmenten, die alle een gemeenschappelijke afkomst veronderstellen. Een segment kan over gemeenschappelijk eigendom beschikken, dat echter niet verkocht kan worden. Er is geen systeem van wetshandhaving, waardoor onderhandelingen en bloedwraak een belangrijke plaats innemen. De leider van een stam voorziet zich van een gevolg van gewapende vazallen en daarmee wordt dapperheid als een deugd beschouwd. In de tribale samenlevingen wordt veel geweld gepleegd, zowel intern als extern.

Strijd tussen tribale samenlevingen resulteert in overwinnaars en verliezers. Om de overwonnen stammen onder de duim te houden, moeten de overwinnaars gecentraliseerde repressieve instellingen invoeren, wat

het begin is van een rechtssysteem. Hieruit ontwikkelt zich een *samenleving op staatsniveau*. Het militair vermogen wordt nog versterkt, wanneer de leider van de overwinnaars – soms als opperpriester – met zijn priesters religieus gezag heeft. Dan wordt zijn gezag gemakkelijker geaccepteerd door de stamgenoten en door de overwonnen stammen. Dit proces wint aan kracht, wanneer een nieuwe vorm van religie zich ontwikkelt, die de voorouderverering van de stammen te boven gaat. Een samenleving op staatsniveau is veel hiërarchischer en ongelijker dan een tribale samenleving. Vrede en veiligheid zijn in een samenleving op staatsniveau veel meer verzekerd dan in een tribale samenleving. Deze twee basisvoorwaarden vormen de grondslag voor een hogere welvaart. Er ontwikkelt zich particulier eigendom, dat verkocht kan worden.

Het *schrift* is nodig, wanneer een samenleving complexer wordt. In een samenleving op staatsniveau bestaat de toenemende behoefte om overeenkomsten, staatsbeslissingen, wetten, religieuze opvattingen en verhalen schriftelijk vast te leggen.

Onze definitie van een beschaving sluit perfect aan op de volgende Chinese mythe:

De *Gele Keizer* (Huang Di) zou in 2698 v. Chr. de Chinese stammen tot één Chinese natie hebben samengebracht en over dat rijk 100 jaar hebben geregeerd. Zijn minister Cang Ji zou het schrift hebben uitgevonden. De Gele Keizer wordt de schepping van de Chinese beschaving toegeschreven.

Op grond van onze definitie van een beschaving kunnen de volgende negen bestaande beschavingen worden onderscheiden:

- (1) Westerse beschaving (West-Europa met loten in Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland);
- (2) Orthodox-christelijke beschaving (Rusland en Zuidoost-Europa);
- (3) Latijns-Amerikaanse beschaving (een katholieke loot van de westerse beschaving gemengd met inheemse culturen);

- (4) Islamitische beschaving (Noord-Afrika, West-, Centraal- en Zuidoost-Azië);
- (5) Hindoeïstische beschaving (India en Nepal);
- (6) Chinese beschaving (waartoe ook Korea, Vietnam en Singapore worden gerekend);
- (7) Japanse beschaving;
- (8) Boeddhistische beschaving (Sri Lanka en Zuidoost-Azië);
- (9) Ethiopische beschaving.

Enigszins hiervan afwijkende indelingen van beschavingen geven Spengler (1918, vert. 2017), Toynbee (1946) en Huntington (1997).³ Alleen Huntington geeft een definitie van een beschaving: Een beschaving is de breedst mogelijke culturele entiteit, waarmee iemand zich nog in sterke mate identificeert. Het nadeel van deze benadering vanuit het *subject* is, dat de definitie van een beschaving afhankelijk is van iemands blikveld. Een in ruimtelijk en cultureel opzicht eng blikveld kan een beschaving tot de eigen samenleving beperken. Onze definitie is een benadering vanuit het *object*, namelijk een samenleving op staatsniveau met gebruikmaking van het schrift.

Wij keren terug tot de negen beschavingen, die in het bovenstaande zijn onderscheiden. Als toelichting hierop maken wij de volgende opmerkingen.

Toynbee (1946) laat de westerse beschaving rond 675 aanvangen na de chaos ten gevolge van de ondergang van het West-Romeinse Rijk.⁴ Hij beschouwt de westerse beschaving als een kind van de ondergegangene Grieks-Romeinse beschaving. De afbraak van het West-Romeinse Rijk ging gepaard met het sterker en machtiger worden van de katholieke kerk. De kerk bewaarde echter de affiliatie met de Grieks-Romeinse beschaving. De titel van *pontifex maximus* ging van de Romeinse keizer over op de paus en de kerk nam wereldlijke functies van het Romeinse rijk over. Het Latijn werd als gesproken en geschreven taal door de kerk gehandhaafd. Aldus vormde het christendom de verbinding tussen de

nieuwe westerse beschaving en de oude Grieks-Romeinse beschaving. Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat Toynbee nog een tweede kind van de Grieks-Romeinse beschaving noemt, namelijk de orthodox-christelijke beschaving in Oost-Europa.

De Joodse beschaving werd met de ondergang van de Joodse staat door de Romeinen in 70 n. Chr. vernietigd, waarna de verstrooiing der Joden begon. Zij leefden niet meer in een eigen samenleving op staatsniveau, maar werden in andere samenlevingen als minderheden gedoogd, gediscrimineerd en bijwijlen vervolgd. Men kan Israël en de Joden in Europa en Noord-Amerika wegens hun culturele instelling in het huidige tijdsbestek tot de westerse beschaving rekenen, temeer daar de westerse beschaving christelijke, Joodse en Grieks-Romeinse wortels heeft.

De Russische expansie naar het Noordoosten van Azië van de 16^e t/m de 20^e eeuw heeft tot confrontaties tussen de orthodox-christelijke beschaving enerzijds en de Chinese en Japanse beschaving anderzijds geleid. Hoewel Rusland niet tot het Westen (westerse beschaving) behoort en uit dien hoofde buiten ons onderwerp valt, zal het opdringen van Rusland in het Oosten in samenhang met het opdringen van het Westen in de 19^e en 20^e eeuw aan de orde komen.

De meeste landen van de islamitische, hindoeïstische en boeddhistische beschaving zijn in de 19^e eeuw onder het gezag van Europese landen gekomen, met uitzondering van Turkije, Saoedi-Arabië, Iran, Afghanistan en Thailand. De samenlevingen op staatsniveau bleven echter gehandhaafd en daarmee deze beschavingen.

De hindoeïstische beschaving omvatte van oudsher niet alleen het huidige India en Nepal maar, zoals reeds is opgemerkt, ook Pakistan, Afghanistan, Bangladesh, Maleisië en delen van Indonesië. Vanaf de 3^e eeuw v. Chr. kwam het boeddhisme daar tot bloei, dat aanvankelijk vooral in de hogere bevolgingsklassen aanhang vond. Door de met militair geweld gepaard gaande islamitische invallen is de hindoeïstische

beschaving vanaf de 8^e eeuw uit Pakistan, Afghanistan en Bangladesh vrijwel verdwenen. In India wist de hindoeïstische beschaving zich te handhaven, hoewel in Noord-India een deel van de bevolking geïslamiseerd werd. Arabische kooplieden brachten vanaf de 14^e eeuw de islam naar het huidige Maleisië en Indonesië, waar de bevolking het hindoeïsme, soms onder dwang, verliet en tot de nieuwe godsdienst overging (behalve op Bali). Tijdens de islamitische expansie verdween met de hindoeïstische beschaving het boeddhisme uit al deze landen, nagenoeg ook uit India.

Het boeddhisme is per definitie de kern van de boeddhistische beschaving, maar heeft mede de Chinese en Japanse beschaving vorm gegeven. Nochtans beschouwen wij de Chinese en Japanse beschaving als aparte beschavingen, omdat naast het boeddhisme het confucianisme en het taoïsme respectievelijk het shintoïsme van grote invloed zijn. Japan volgde aanvankelijk China als inspiratiebron, maar kreeg op den duur een geheel eigen karakter.⁵

Volgens onze definitie van een beschaving bestaan er in Afrika ten zuiden van de Sahara geen inheemse beschavingen. De kolonisatie door landen van de westerse beschaving heeft de tribale samenlevingen in Afrika *formeel* tot samenlevingen op staatsniveau samengevoegd, die van het schrift gebruik maken. Dat heeft de aanzet gegeven tot een transformatie van tribale samenlevingen in *echte* samenlevingen op staatsniveau, welk proces echter nog niet voltooid is. Het is niet uitgesloten, dat deze ontwikkeling op den duur tot een Afrikaanse culturele eenheid leidt en daarmee tot een Afrikaanse beschaving.

De negen genoemde beschavingen vertonen een tweedeling met betrekking tot de aard van de religie. Er bestaat een principieel verschil tussen de religies, die ten westen van de rivier de Indus (in het huidige Pakistan) en die ten oosten daarvan zijn ontstaan. De eerste groep omvat onder meer het jodendom, het christendom en de islam. In deze godsdiensten staat God centraal als een persoonlijke, handelende en buiten de wereld

staande entiteit, die de wereld schiep en het einde der tijden via Zijn boodschappers aankondigt. De tweede groep omvat onder meer het hindoeïsme, het boeddhisme, het taoïsme en het confucianisme. Deze religies beschouwen de wereld als geheel in het licht van de eeuwigheid. Er is geen begin en geen einde en de wereld ontwikkelt zich volgens immanente wetmatigheden. Deze tweedeling leidt tot op zekere hoogte tot een tweedeling in mensbeeld en samenleving. In dit boek vormen de vier beschavingen, waarvan de religie ten oosten van de Indus is ontstaan, het onderwerp van behandeling en worden zij vergeleken met de westerse beschaving.

Welke staten omvatten de te behandelen vijf beschavingen van het Oosten en het Westen? Deze vraag is belangrijk, omdat wij in onze beschouwingen van officiële statistische gegevens gebruik zullen maken en die zijn per staat gegroepeerd. Staten, waarvan 2/3 of meer van de inwoners zich met (min of meer) eenzelfde religie, eenzelfde mensbeeld en eenzelfde filosofie over de samenleving verbonden voelen, worden tot de desbetreffende beschaving gerekend. Staten met minder dan 300.000 inwoners blijven buiten beschouwing. De vijf beschavingen omvatten de volgende staten:

- (1) Westerse beschaving: alle West-Europese staten tot en met Finland, de Baltische Staten, Polen, Slowakije, Hongarije en Kroatië alsmede Malta. De Europese staten ten oosten en ten zuiden daarvan behoren tot de orthodox-christelijke beschaving. Tevens behoren tot de westerse beschaving de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland alsmede Israël.
- (2) Chinese beschaving: de staten China, Taiwan, Noord- en Zuid-Korea, Vietnam en Singapore. Mongolië is feitelijk een samenstel van tribale samenlevingen (inclusief nomaden) en wordt om deze reden niet tot de Chinese beschaving gerekend.
- (3) Japanse beschaving: de staat Japan.
- (4) Hindoeïstische beschaving: de staten India en Nepal.
- (5) Boeddhistische beschaving: de staten Sri Lanka, Myanmar, Thailand, Laos, Cambodja en Bhutan. Tibet behoort welis-

waar tot de boeddhistische beschaving, maar is geen onafhankelijke staat doch een in naam autonome regio van China.

De indeling van genoemde 47 staten in vijf beschavingen heeft ook een praktisch voordeel. De beschrijving van religie, mensbeeld en samenleving kan dan in veel (maar niet in alle) gevallen tot de vijf beschavingen beperkt worden, wat de leesbaarheid ten goede komt. Overigens worden alle statistische gegevens in bijlage B niet alleen per beschaving maar ook per staat vermeld.

2.2 Aandachtspunten

In het kader van de definitie van beschaving worden drie culturele *kenmerken* genoemd:

- (1) religie;
- (2) mensbeeld;
- (3) samenleving.

In dit boek zullen wij ze in samenhang met de historische ontwikkelingen beschouwen.

Deze drie kenmerken wordt aan de hand van een aantal *aspecten* als volgt inhoud gegeven.

Religie:

- (a) de leer;
- (b) het Godsbeeld;
- (c) de ethiek.

Mensbeeld:

- (a) lineair versus cyclisch tijdsbesef;
- (b) individualisme versus collectivisme;
- (c) schuldcultuur versus schaamtecultuur;
- (d) materiële vooruitgang versus spirituele ontwikkeling;
- (e) geletterdheid;

- (f) de positie van de vrouw;
- (g) machtafstand (in het kort: afstand tussen machtshebbers en ondergeschikten);
- (h) masculiene cultuur versus feminie cultuur;
- (i) onzekerheidsvermijding;
- (j) gerichtheid op de korte of lange termijn;
- (k) uitbundigheid (*indulgency*).

De ad (g) – (k) genoemde aspecten zijn aan G. Hofstede, G.J. Hofstede & M. Minkov (2016) ontleend.

Samenleving:

- (a) historische ontwikkelingen;
- (b) staatsfilosofie;
- (c) maatschappelijke standen;
- (d) geletterdheid;
- (e) volkswelvaart.

Deel I

Ontwikkelingen van het Oosten en het Westen tot ca. 1800